

נספח 1:

מכתב מהרב נפתלי הרץ הלוי לרב מוהליבר - אייר תרמ"ח

כבוד הרב הגאון המפורסם כו' חובב ציון ועמו קקש"ת [כבוד קדושת שם תפארתו]
ר' שמואל נ"י מאהליבער

אחדש"ה [אחר דרישת שלומו הטוב]

במכתבו להרב החכם ר"מ פינעס נ"י ביקש מאתו שאזדקק בענין ארצות המושבות להתחקות אם הם שייכים למלך או קנו אותם לחלוטין.² האמת אגיד כי לא הי' [ה] רצוני להזדקק לזה. כי לו ידע כת"ה [כבוד תורתו הרם] מעמד המושבות בפה, והפאליטיקע הפנימית השוררת בתוכם ידעתי נאמנה כי לא הזדקק גם כבוד ת"ה להתיר ומשכוני נפשי' [ה] אהיתרא ל"ל [למה ליה],³ בכל זאת אמרתי להשיב מפני הכבוד. "ואף כי לא כתב אלי בעצמו". ובקיצור אומר, כי בנין ההיתר יכולים להיות על שלשה יסודות. א'. להתיר ע"י שכירות כדברי מהרי"ט. ב' ע"י מכירה לזמן. ג' גם מכירה גמורה יש להתיר אם נדע שבלא"ה [שבלאו הכין] תשאר סוף סוף האדמה בידי עכו"ם כמקו[דס]. כ"ז [כל זה] בדברי הפוסקים[.].

והנה ההיתר א' היינו משום דמהרי"ט והמבי"ט [ט לטעמייהו אזלי דס"ל] [דסבירא להו] דגם ביד הנכרי שביעית נוהגת ולכן אם ימכור לנכרי לא מפקא מידי שביעית. ואף אם הנכרי לא ישמור לית לן בה כיון ד[ע]ל הקרקע נשאר מצות שביעית וע' בתוס' ע"ז כ"א ד"ה הא אמר⁴ וכיון דלא מפקא מידי שביעית אף אם ימכרו לנכרי וא"כ שיכא רק חד איסור דלא תחנם ולכן לא גזרינן שכירות אטו מכירה דקי"ל כר' יוסי שם לענין בתים, ואע"ג דאינו מתיר רק בהבלעה וא"כ מפקע מידי מעשר בשנים שאחר שמיטה זה אפשר לתקן ע"פ הדחק שיתנה עמו שהנכרי ימכור לישראל התבואה

1. מכתב זה, שופך אור על עמדתו ההלכתית העקרונית של הרב הלוי, בנוגע לאפשרות ביצוע מכירה או השכרת הקרקע לצורך עיבודה בשנת השמיטה, כמו גם על הדיונים ההלכתיים שהעסיקו את הרב מוהליבר, הן לקראת שמיטת תרמ"ט והן לקראת שמיטת תרנ"ו. ההעתקה כאן נעשתה מטיוטת המכתב שנשתמרה בכתבי הרב נפתלי הרץ הלוי, ומצויה בידי צאצאיו, בארכיון קום-שלוין. בטיוטה לא צוין תאריך כתיבתה, אך מתוכן הדברים עולה, וכפי שיצוין בהערות הבאות, שהיא נכתבה במהלך חודש אייר תרמ"ח.

2. במכתבו של הרב ספקטור לרב מוהליבר מד' באדר תרמ"ח הוא ביקש ממנו לברר "איך הוא נתינת המס והארנונא תמן באה"ק" [לעיל כרך א, עמ' 258]. בשנת תרנ"ה יזכיר הרב מוהליבר את אי הבהירות שהייתה להם, ערב שמיטת תרמ"ט, לגבי מעמד הבעלות על הקרקעות, וחובת תשלומי המיסים (ראו להלן נספח 10, ולעיל שער ראשון, הע' 522). ממכתב זה מתברר שהרב מוהליבר פנה לרי"מ פינס, לשם בירור העניין. על עמדת רי"מ פינס עצמו בעניין, ראו לעיל שער ראשון, הע' 364.

3. המילים: ומשכוני וכו' נכתבו מעל מילים שנמחקו: ולא הי' מרעיש עולמות בדברי היתרו.

4. התלמוד ציון שם שאיסור מכירת שדות לגויים נובע הן מאיסור 'לא תחנם' והן בשל הפקעה מחיוב המעשרות. התוספות ביארו שהאיסור קיים דווקא אם המכירה מבטלת את חיוב המעשרות מן הקרקע עצמה, והיינו לדעה שיש קניין לנכרי להפקיע מחיוב מעשר. לאור זאת, טען הרב הלוי, דווקא לדעת המבי"ט והמהרי"ט, שקדושת השמיטה ממשיכה לחול על אדמה המכורה לגוי, ניתן להתיר השכרה ומכירה לגוי, אך לא לדעה הרווחת שקניין הגוי מפקיע את הקרקע מקדושת שביעית.

בעודם במחובר קודם שיגיע לעונת המעשרות, וזה דוקא כשכותב לו בערכאות כן אבל בלאו הכי חיישינן דלמא משהי לה וע' בע"ז שם כ' ב' וצ"ע בזה והנה כ[ז] לדעת מהרי"ט [ט] דשביעית נוהג גם ביד עכו"ם אבל אנן קיי"ל כב"י וכן נוהגין בכל א"י דלוקחין כל פירות השביעית משל גוי וא"כ כשימכור לעכו"ם איכא תרתי לאו דלא תחנם ומפקע מידי שביעית וא"כ גזרינן שכירות אטו מכירה. וא"כ אם נאחז בזה כהב"י ובזה כהמהרי"ט הוי תרי קולי דסתרי אהדדי.⁵ וההיתר הב' מכירה לזמן באמת נ"ל דגם במכירה לזמן יש לאו דלא תחנם וראי' מסוגיא דע"ז כ' ע"ב דגזרי דלמא משהי לו לאילן יע"ש ברש"י ואף שיש לדחות האמת יורה דרכו ואפילו אם נימא דאין כאן איסור מכירה, מ"מ לא גרע משכירות ואם גזרינן שכירות אטו מכירה מכל שכן שנגזור מכירה לזמן אטו מכירה חלוטה. וההיתר הג' מפני שאל"ה [שאי לא הכי] יתקלקל הישוב ותשאר הארץ ח"ו בידי זרים, לולי היה כן הייתי ג"כ נמנה להתיר אבל אנכי ידעתי כי אין בזה שמץ דבר אמת כי הישוב במקומו יעמוד ולא רצייתי להעלות על הכתב תוכן הדברים לאמתתם כי לא ידעתי אם יעשו רושם כי בימים האלה יתנו אומן לאנשים בלתי נאמנים אתם האמת, ואשר יראת ה' בכסלם אין להם שומע, ומאד אני מצטער על זה כי רואה אני בחוש כי אשיות הישוב הולכים ומתקלקלים ע"י אנשים..... ה' ירחם. ואת כבוד תורתו הרמה וכל אשר אתו אדון לכף זכות כי מי יוכל לשפוט את אשר לא ראו עיניו. וכל אשר יבאו הנה רק על ימים קצרים יבאו, ולפי דעתם כבר תפס בשכלו את כל עניני הישוב [ח]סרונותיהם ותקוניהם וכפי אשר קלט כן ישיב לשולחו דבר, אבל הה' כי אסף בחפניו רוח כי אף אם יתמהמה בפה שנה תמימה הלואי שיעמוד על אמיתת העניינים, בין כה וכה לא יודע הענין על בוריו. אך לשוא אכביר מילין כי ידעתי כי יחשבוני איש שונא הישוב, כאשר הסכימו לשים דופי בחכמי ירושלים הי"ו. אבל עידי בשחק כי הישוב נר לרגלי וכל העונג שלי בראותי הישוב מתרחב ו[ה]ולך ומצליח ע"פ דרכי התורה והיראה, אגב אודיעו כי הדאקטאר אשר בא סאמארינה לפי הנשמע הוא איש י"א [ירא אלוקים]⁶ ומעט מעט הולך ומתקן הישוב של סאמארין ע"פ דת תורה"ק אך מי יודע אם יארכו הימים. רצון [א]נשי סאמארין בעניינים הנוגעים לשמיטה לא אוכל לידע אכן כל בני המושבות כמעט כולם פה אחד יעידון ויגידון כי אין נזק כלל וכלל אם ישמרו שביעית כדת. בעניינים הנוגעים לאילנות כבר התרתי להם כמה וכמה מלאכות דרבנן אשר בלא הם יכולים האילנות להתקלקל,⁷ וגם בענין

5. וראו להלן הע' 8, על דברים ששמע הרב עקיבא יוסף שלזינגר בענין מהרב נפתלי הרץ הלוי.

6. מדובר ברב ד"ר אליקים גולדברג שהגיע ארצה באדר תרמ"ח, כדי לשמש כרופא המושבה זכרון יעקב. ד"ר גולדברג התעמת עם פקיד המושבה סביב עניינים דתיים שונים והדבר הביא לעימות פומבי ואף למרד במושבה כנגד הפקיד בשלהי אייר תרמ"ח (ראו לעיל כרך א, פרק תשיעי, תת פרק: פולמוס זכרון יעקב). מן המכתב עולה שהוא נכתב קודם לעימות זה.

7. ראו הדיווח של יהושע שטמפפר במכתב שפירסם בהצבי: "כי ע"ז [על זה] מפורש יצא היתר עבודת קיום האלנות מפה הדר"ג הר"ן הירץ שליט"א ראבד"ק יפו ת"ו" (הצבי, י"ד בשבט תרמ"ח (27.1.1888), עמ' לד-לה), והפרסום בחבצלת שהרב הלוי "רבות טרח עמל ויגע עד שמצא להתיר כל דבר הנוגע לקיום הגפנים, ועל דעתו לית מאן דיכיל ופליג להחמיר אבל לנטוע נטעות חדשות וכן לזרוע השדות לדעתו הוא איסור גמור ובשביל זה עלה ירושלימה להתיעץ את הגאונים הי"ו כדת מה לעשות" (חבצלת, ל' בניסן תרמ"ח (11.4.1888), עמ' 171).

הפקר ג"כ נוכל להתיר להניח גדרם ולשמור כרמיהם מפני השכנים שירצו לקלקל הישוב ולהרוס הנבנים ולשבר האילנות וד"ל [ודי לחכימא] ולענין מכירת הפירות לזה נוכל ג"כ למצוא היתר באופן המבואר דהיינו בחנוני הרגיל אצלו שיתן לו במתנה כמבואר הכל. רק החשש הוא לענין להוציאם לחו"ל ע"ז החשש צריך להתיישב הרבה אך לעת עתה החשש נוגע רק לאנשים פרטים וכשיבא לכלל מעשה נעייין בזה.⁸ עיקר הדבר כי כמעט כל בני המושבות אשר ידעתי את שיחם לא יאבו ולא ישמעו להתיר כי הארץ צריכה לשבות ואם לא ישבותו בשנה השביעית ישבתו בשנה השמינית⁹ ועל כולם חילול השם הגדול אשר יהי' [ה] ח"ו בין או"ה [אומות העולם] אשר סביבם אשר כולם ידעו כי שנת הבאה שנת קדש כי כן יקראו לה, וכמה עגמה נפשי בראותי עד כמה הגיעו הדברים עד אשר שר המדינה שאל ג"כ להראשון לציון הוא חכם הספרדים בדבר השמטה אם מה שגולי רוסיא רצונם לשמור שביעית אם יש להתיר להם ע"פ הדת כן הי' שאלתו, ורבים אומרים כי מבני עמינו הגישו דבריהם לפני השר אשר כל שומעיו תצלנה אזניו כי זה הי' פרי החטאת גם בחו"ל.¹⁰ כי תורתנו הקדושה תתחלל ח"ו באמרם כי רק לפי דעתם ורצונם יעשו בה והפשר בין חכמי התורה יעשו ח"ו השרים והעמים, וכדי בזיון וקצף. ואף כי לא אוכל ליתן אומן לדברים האלה לחשוד לבני עמינו כי יעשו כזאת. אך בין כה וכה יגיעים הדברים. אנשי פתח תקוה מלאים עבודה לשנה הבאה גם בלא חרישה וזריעה. ושמעתי דבת רבים כי אם יתירו להם לעבוד את אדמתם יעזבו את אדמתם וילכו. אלה מצד כי כל ישעם וחפצם לשמור מצות התלויות בארץ, ואלה מצד כי כל הסכסוכים שיש ביניהם נגבל הזמן להשוותם בשנת השמיטה ולחלק את אדמתם ואם לא יעשו ככה אבדה תקותם.¹¹ גם בני עקרון

8. וראו מה שכתב הרב עקיבא יוסף שלזינגר כשדן בסוגיית השמיטה, ככל הנראה בנוגע לשמיטת תרמ"ט: "אחר כתבי הנ"ל, בא הנה הגאון ר' נפתלי הרץ נ"י אב"ד דיפו ת"ו והציע לפני המבוכה ההיא, ואמר לענין שדות אין צריך לפנים לאסור, (דאלמלי היה מקום להתיר איך מתקיים מתני' (בבא מציעא דף קי:) המקבל שדה מחבירו לשבע שנים בשבע מאות זוז אין השביעית מן המגין אם בידו לעבוד), אך ישנם שם בעלי גינות שקורין ביארע"ס, וכן בעלי פרדסים אשר שולחין פירותיהן (שקורין פארטאגאלין) תפוחי זהב לימון ואתרוגים, המה שולחין אותם הנה וכן להבדיל לחוץ לארץ, ואם אוסרים להם סתם הם לא שומעים, אם כן יכשילו כולי עלמא עם פירות שביעית, מה שאין כן אם אומרים להם למכור, הם יעברו על לא תחנם, ועל כל פנים לא יכשלו רבים, וכ"ת [וכי תימא] אין אומרים לאדם חטא וכו' זה אשר שומע ולא יחטא אך הוא אשר בכל אופן חוטא מוטב לו להיות חוטא מלהיות מחטיא. ועוד בא בטענה איך אפשר להם לקיים שביעית כמאמרו, אם כן צריכין לפתוח גניהם וכרמיהם הפקר, אם כן ישמו הגוים כל נטיעותיהם, ויכל לריק יגיעם, מני אז לא אמרה תורה שלח לתקלה, כהאי גוונא אין לדמות לימים ראשונים שהיו בין ישראל מה שאין כן בזמן הזה אשר הם מתי מספר בין פראים הללו אשר טרם ישמעו שניתן רשות למשחית וכו', ומצות ישוב ארץ ישראל גם כן מצוה" (שו"ת ר' עקיבא יוסף, יו"ד, א, סי' קסג).

9. ראו דברים דומים במכתבו של הרב אורלנסקי מפתח תקוה לרב סלנט, בשלהי ניסן תרמ"ח (לעיל כרך א, נספח 3, עמ' 487).

10. מכתבו של מושל ירושלים, ראוף פאשא, לרב פניז'ל, נשלח ב"ז בניסן תרמ"ח (29.3.1888), ופורסם בהצבי, ב' באייר תרמ"ח (13.4.1888), עמ' טו, וחולל סערה. המכתב הגיע לאחר שהמושל קיבל מברק משר הפנים התורכי שיברר את עניין השביטה בשמיטה והנזק העתיד להגרם מכך (ראו לעיל כרך א, עמ' 274). המכתב ממושר הפנים התורכי למושל, מצוי בארכיון העות'מאני באיסטנבול (BOA, DH.MKT., 1505/44), 1305.5.19). תודתי לפרופ' איל בן-בסט על מידע זה.

11. ראו לעיל כרך א, עמ' 326-328.

לא יאבו ולא ישמעו להיתר כלל. והם באים כפעם בפעם לידע מה בפי. כי אמרו עלי דברים אשר לא כן כי נטיתי להיתר,¹² והם אומרים כי אנכי היושב בתוך המושבות לא יאמינו איך אוכל להתיר דבר כזה. כי באמת אנכי היודע ועד כי אין שום חשש סכנה ולא ביטול המושבות ח"ו רק ביטול דעת החפצים לפרוק מעליהם עול התורה מעט מעט. ואתם גדולי ישראל העומדים בראש חברת ישוב הארץ לא עליכם האשם כי מאין יודע לכם תרמית האנשים המעתירים דבריהם עליכם להתיר להם את השביעית. ואנכי שמעתי "כי אם יתירו להם שביעית יתירו להם גם שבת" כן יאמרו בפה מלא וזה פרי מחשבותם ופרי עמלם. ואנכי כותב לפניכם כל הדברים האלה למען תדעו אמיתות הדברים, ואת נפשי הצלתי. העישור שנותנים למלך הוא רק אם יעבדו את אדמתם, ואם לא יעבדו את אדמתם לא יבקש אתם את תפקידו כי כן הוא הנימוס, רק המס הקצוב והוא מס קטן יתנו מדי שנה בשנה בין יזרעו או לא. האדמה תמכר לאנשי המושבה על ב' אופנים יש מהם שנמכרו לצמיתות בלי שום שיור ויש מהם שנמכרו רק בתורת חזקה כמו בטסקא והחזקה הזאת נמכר להם לצמיתות להם וליוורשם רק שנשאר זכות למלך שאין להם לבנות ולעשות שם בור או חפירה בקרקע בלי רשות ועוד יש עניינים פרטים שמשנתנה המכירה הזאת ממכירה הראשונה הנמכר לצמיתות בלי שום שיור. והנה לדעתי גם מכירה הזאת אם ימכרה לנכרי יש בה לאו דלא תחנם דלא גרע ממכירות אילן לגדל פירות ואינני רוצה עתה להאריך בענין¹³ הזה. ואם להתיר לעבוד בשדה עצמו בלא מכירה כלל א"כ תיעקר שביעית לגמרי. עוד ודאי יש לו לישראל ג"כ בגוף הקרקע כמ"ש הר"ן נדרים דף מ"ז ריש ע"א דכתב דזה מיקרי קנין הגוף ע"ש שתלה הטעם שמוריש לבנו הזכות ואע"ג שאם אינו פורע המוטל עליו שנה שנה הדרא ארעא למרה כו' אפ"ה [אפילו הכי] כיון דכל אימת דבעי למפרע לא מצי מסלק לי' [ה] אידך קנין הגוף יש לו בקרקע, עש"ה [עייין שם היטב]. והנה גם ידידי הרב הח' [כס] ר"מ פינעס נ"י דעתו ג"כ שאין הכרח כלל להתיר, רק באיזה פרטים רצונו שיתירו ואני עדיין לא עיינתי בזה ולא השיבותיו על זה ובודאי יכתוב בעצמו לכבוד תורתו הרמה.

12. על הפרסומים בנוגע לדעת הרב הלוי בנושא השמיטה, ראו שם, עמ' 272, הע' 170.

13. כאן נמחקו המילים: מצד טעמים הרבה כמוסים אתי.